

УДК 37.013:316.647.5

О. О. Добровіцька

ВИЗНАЧЕННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сьогодні ключовим завданням навчального процесу ВНЗ є якісна підготовка майбутнього фахівця до професійної діяльності. Оскільки готовність до будь-якої діяльності базується на здатності людини адекватно оцінювати навколишню дійсність завдяки повноті знань про неї, сформованості вміннь знаходити інформацію в невизначеній ситуації й упевнено вибудовувати свою поведінку для досягнення балансу між своїми потребами, очікуваннями, сенсом життя і вимогами соціальної дійсності [1, с. 133].

Різні аспекти проблеми готовності знайшли визначення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: М. Дяченка, Л. Кандибовича, Н. Ковалевської, В. Крутецького, В. Серікова, В. Сластьоніна, А. Щербакова та інших. Окремі аспекти залишаються дослідженими не повною мірою, зокрема готовність до толерантної взаємодії.

Метою даної статті є визначення рівнів готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників за критерієм толерантна освіченість.

У працях А. Линенко знаходимо розуміння готовності як «особливу якість особистості», що передбачає усвідомлену мотивацію щодо виконання діяльності. В структурі готовності пропонується вирізняти: ставлення до діяльності, або настановлення на її здійснення, мотиви діяльності, знання про предмет і способи діяльності, навички та вміння їх практичного втілення [2, с. 31]. У нашій роботі під готовністю майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії розуміли прагнення формувати позитивні, гармонійні відносини, відкрито сприймати багатогранність проявів людської особистості, володіти нормами і правилами толерантної культури, створювати гуманістичне підґрунтя для побудови міжособистісних стосунків, а також визнавати рівноправність і глибину особистісного контакту через взаєморозуміння та емпатію.

Перш за все визначимо поняття «критерій». В словнику іншомовних слів знаходимо таке тлумачення «мірило для визначення оцінки предмета, явища; ознака взята за основу класифікації» [3, с. 305]. У педагогічному словнику [4, с. 314] під критерієм розуміють «якості, властивості, ознаки досліджуваного об'єкта, що дають можливість дійти висновків про його стан, рівень розвитку та функціонування». У довідниково-енциклопедичній літературі дане поняття розглядається як: ключова ознака об'єкта, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь [5, с. 139]; взаємозалежні змінні характеристики, які є найадекватнішими для вирішення будь-яких

проблем [6, с. 637]; узагальнений показник розвитку системи, успішності діяльності [7, с. 295].

Слід зазначити, що важливе значення відіграють діагностичність і достовірність основних критеріїв, що дають змогу виявити рівень сформованості готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників.

Розробляючи критерії оцінки сформованості готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників, ми опирались на визначення Р. Чубук, що критерій – це набір ознак та властивостей явища, об'єкта, предмета, які дають змогу судити про його стан, рівень розвитку та функціонування [8, с. 255]. Також нами були враховані вимоги до виділення і обґрунтування критеріїв, які розробили В. Полонський та М. Скаткін:

- критерій повинен бути адекватний тому явищу, вимірником якого він є. Отже, в критерії повинні чітко відобразитися природа вимірюваного явища і динаміка зміни, що виражається критерієм властивості;
- критерій повинен виражатися дефініцією. Тобто одні й ті ж фактичні значення різних явищ повинні при застосуванні до них критерію давати однакові якісні значення;
- критерій повинен бути простим, тобто допускати найпростіші способи вимірювання з використанням недорогих і нескладних методик, опитувальників, тестів [9].

На наш погляд, готовність до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників можна оцінювати виходячи з рівня сформованості в них особистісних характеристик толерантності, тобто знань, умінь та навичок, які є необхідними для ефективного виконання ними професійних завдань. Тому нами визначено критерій, за яким діагностували готовність до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників – **критерій толерантної освіченості (когнітивний)**, за допомогою якого ми визначили рівень в майбутніх соціальних працівників знань про толерантність, толерантне світосприйняття, усвідомлення толерантної культури.

Відповідно до традиційних підходів щодо створення критеріальної бази, ми виділяємо три рівні відповідних показників за цим критерієм: високий, середній і низький (див. табл. 1.).

Таблиця 1.

Рівні готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників

<i>Рівні</i>	<i>Показники</i>
<i>високий</i>	– ґрунтовні, різносторонні знання про сутність толерантності; – усвідомлення норм і правил толерантної культури; – чіткі уявлення про роль толерантності в інклюзивному середовищі, та житті загалом
<i>середній</i>	– достатні знання про розуміння толерантності; – нестійке уявлення про толерантну культуру та її прояви; – присутні стереотипи, щодо людей з особливими потребами

<i>низький</i>	<ul style="list-style-type: none">– знання про толерантність відсутні або поверхневі;– недостатнє розуміння толерантного світогляду;– застосування некоректних висловлювань у тому числі до людей з особливими потребами (наприклад: каліка, глухий, сліпий і т.п.)
----------------	---

Представимо аналіз стану готовності у майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії.

Базою проведення стали структурні підрозділи ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ), який вже 20 років впроваджує інклюзивне навчання і забезпечує рівний доступ до здобування вищої освіти студентам з різними вадами здоров'я за умовами повного виконання навчального плану. Найбільшу групу серед них становлять студенти із захворюваннями опорно-рухового апарату, ДЦП, з вадами слуху, проблемами зору тощо.

Учасниками експерименту виступили студенти Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», Карпатського Інституту підприємництва Університету «Україна» (м. Хуст) та Інституту соціальних технологій Університету «Україна» (м. Київ). Основна вибіркова сукупність становила 218 студентів спеціальності «соціальна робота».

До цієї вибіркової сукупності входили студенти-майбутні соціальні працівники, які навчаються в умовах інклюзивного закладу вищої освіти на освітньому рівні «бакалавр» (83 особи експериментальна група (ЕГ) та 88 – контрольна група (КГ)), а також студенти освітнього рівня «магістр», які вже мають досвід професійної взаємодії (25 осіб ЕГ та 22 – КГ). Студенти Хмельницького інституту соціальних технологій (76 осіб – 48 дівчат та 28 хлопців) та Карпатського Інституту підприємництва (32 особи – 16 дівчат та 6 хлопців) увійшли до експериментальної групи, а студенти Інституту соціальних технологій (м. Київ) (110 осіб – 70 дівчат та 54 хлопця) – до контрольної.

Основним методом дослідження на цьому етапі стала дослідно-педагогічна робота експериментального характеру, специфікою якої стала відсутність незмінних за складом експериментальних і контрольних груп. Слід зазначити, що щорічний випуск та зарахування студентів на спеціальність «соціальна робота» зумовлює незавершеність соціально-педагогічної діяльності, відповідно, закладає відсутність стійкого позитивного кінцевого результату процесу сформованості готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників. Але ми можемо говорити про проміжний результат і найголовніше – про правильність визначення перспективи подальшого розвитку особистості майбутніх соціальних працівників.

Готовність до толерантної взаємодії ми оцінювали також за такими зовнішніми ознаками: активність, ініціативність, прагнення надати допомогу, наполегливість студентів у процесі спільної діяльності; особисте сприйняття людей з особливими потребами; вирішення

нестандартних ситуацій, які траплялися під час взаємодії зі студентами з особливими потребами, вміння обґрунтувати оптимальність обраного рішення; аргументовані судження; толерантне ставлення до поглядів та дій співрозмовників; вміння легко і швидко налагоджувати міжособистісні контакти; адекватна самооцінка результатів своєї діяльності.

Анкетування та бесіди з майбутніми соціальними працівниками проводилися з метою з'ясування їхніх знань щодо усвідомлення толерантності, джерела, з яких студенти дізналися про дане поняття, розуміння норм і правил толерантної культури, правил спілкування та форм поведінки у інклюзивному середовищі, покращення професійних якостей тощо. Також анкетування дозволило з'ясувати, як студенти відносяться до практики інклюзивного навчання і, як оцінюють власний рівень толерантної культури, а також, які проблеми виникають під час спілкування з людьми з особливими потребами.

Отримані дані анкет та бесід співставлялися з даними педагогічного спостереження за поведінкою, манерою поводження і спілкування на заняттях з однокласниками, з викладачами, кураторами академічних груп, і у позаурочній діяльності з іншими студентами закладу.

Для з'ясування означеного вище критерію нами був сформований діагностичний комплекс методик, до складу якого увійшли: опитування студентів, вивчено вимоги до опанування програмного матеріалу, освітню документацію, проаналізовано навчальні плани зі спеціальності «соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр») бесіди; опитування «Що розуміють студенти під поняттям «толерантність?»; анкетування «Джерела з яких студенти дізналися про поняття «толерантність»; написання міні твору на тему «Толерантність в моєму житті».

Згідно з визначеним комплексом методик, ми провели діагностику рівня готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників за критерієм толерантної освіченості, який містить у собі різні показники (знання, позиції).

Аналізуючи навчальні дисципліни, де б могли зустрічатися студентами під час професійної підготовки такі поняття, як: «толерантність», «толерантна взаємодія», «терпеливість» та інші, що притаманні чи тотожні толерантності, відмітимо, що таких дисциплін не багато: Філософія, Педагогічна майстерність, Соціальна педагогіка, Практикум з соціальної роботи, Основи консультування та Система організацій соціальної сфери, Основи реабілітології, Основи інклюзії, але прямо чи дотично вони містять у собі вищезгадані поняття.

Нами було відвідано: 12 лекції, 8 практичних, 18 семінарських занять, які показали реальний стан застосування викладачами елементів демонстрації толерантної взаємодії під час викладання дисциплін, що сприяють покращенню професійної підготовки соціальних працівників.

Результати спостереження засвідчують, що під час викладу лекційного матеріалу викладачі стежили за логічною послідовністю, чіткістю визначення ключових положень, доступністю. Під час викладення матеріалу реагували на засвоєння матеріалу студентами з особливими потребами. Більшість викладачів завершували кожне питання лекції підсумком і мотивованим переходом до наступного. Вони володіли ініціативою, вмінням стимулювати й утримувати увагу студентів, активізувати їхню розумову діяльність, керували процесом засвоєння знань, такими операціями, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, порівняння, розрізнення, узагальнення тощо. Однак, незначна кількість викладачів не проявляли вміння налагодити зі студентами контактів візуального (зорового) та вербального (мовленнєвого) характеру, які полягали у встановленні зворотнього зв'язку і розумінні, на якому рівні сприйняття навчального матеріалу вони знаходяться.

Для формування толерантної взаємодії у студентів під час проведення навчальних занять викладач має бути взірцем і прикладом для наслідування, як по відношенню до усіх студентів, так і до студентів з особливими потребами зокрема. Не зважаючи на те, що у інклюзивному освітньому середовищі викладачі відносяться до студентів з особливими потребами так само, як і до здорових студентів, деякі викладачі демонстрували опіку по відношенню до студентів з особливими потребами та приділяли більше часу для таких студентів. Спостерігалися й такі випадки, коли викладачі зважаючи на особливості захворювання студента (вади зору чи слуху), відсторонювали студентів від усного опитування чи письмової роботи, залишаючи їх поза увагою протягом заняття, акцентуючи на їхніх вадах.

Лекційні заняття в основному були наповнені монологічним представленням лектора специфічної інформації без використання ілюстративних (наочних) матеріалів та сучасних інформаційних технологій, що суттєво ускладнювало опанування матеріалу студентами з особливими потребами. Лише викладачі кількох навчальних дисциплін зважаючи на «особливості» студентів використовували на заняттях презентації, уповільнювали читання матеріалу (якщо в аудиторії знаходився перекладач жестової мови), надавали заздалегідь роздруковані (більшим кеглем) або записані (аудіо, -відео) конспекти лекцій, застосовували комп'ютерну техніку і т.п. Викладачі особистим прикладом демонстрували толерантне відношення до студентів з особливими потребами надаючи рівні можливості для опанування навчального матеріалу.

На семінарських заняттях ми здебільшого спостерігали такі форми занять як дискусія та розв'язування творчих завдань. Значну частину семінарських та практичних занять викладачі проводили у формі опитування. Студенти відповідно до зазначеної теми семінарського заняття готувалися самостійно за допомогою лекційного матеріалу, який могли брати у електронному варіанті в тому числі. Варто відмітити, що

деякі викладачі терпеливо вислуховували студентів з вадами мовлення, не перебиваючи та не зупиняючи їх. Час від часу для студентів застосовувалися тестові запитання у вигляді проміжних або підсумкових контролів знань за допомогою комп'ютерної техніки. Особливо це було зручно для студентів з вадами мовлення.

Загалом, у результаті спостереження, що здійснювалося під час відвідування лекцій, практичних та семінарських занять, щодо вивчення застосування та демонстрації толерантної взаємодії зі сторони викладачів та студентів безпосередньо під час навчального процесу, нами було з'ясовано недостатній рівень формування понять «толерантності» під час викладення навчальних курсів та здійснення акценту на толерантну взаємодію.

Продовжуючи визначення рівнів готовності до толерантної взаємодії за критерієм толерантна освіченість, нами було з'ясовано інформованість студентів про толерантність, їх розуміння про дане поняття, усвідомлення толерантної культури і толерантних вчинків в соціумі.

За результатами відкритого запитання «Що таке толерантність?», ми отримали низку пояснень, серед яких мають місце і такі: вихованість та повага до інших; здатність об'єктивно сприймати світ, події та явища; чемність по відношенню до оточуючих; ввічлива поведінка в різних ситуаціях; здатність людини сприймати іншу якою вона є; «джентльменське» ставлення; любов до ближнього; адекватне реагування на всіх оточуючих; вміння вислухати, зрозуміти та прийняти іншого і т.п. Відмітимо, що 22% експериментальної групи та 25% опитаних контрольної групи не змогли надати відповідь на запитання, що свідчить про відсутність знань про дане поняття у майбутніх фахівців.

Визначаючи джерела з яких студенти дізналися про поняття «толерантність», студентам було запропоновано наступні варіанти на вибір:

<i>сім'я</i>	<i>школа</i>	<i>телебачення</i>	<i>Інтернет</i>
<i>Друзі</i>	<i>ВНЗ</i>	<i>радіо</i>	<i>книга</i>

Аналіз результатів джерел інформованості про «толерантність» експериментальної та контрольної груп дослідження відображено на рисунку 1.

Рис. 1. Джерела інформованості про «толерантність» (%)

За даними рис. 1., констатуємо, що серед запропонованих джерел суттєво переважають навчальні заклади (ВНЗ: ЕГ–23,2% і КГ–20,9% та школа: ЕГ–24,2% і КГ–21,6%) та сім'я (ЕГ–24,2% і КГ–20,1%), що в свою чергу обумовлює значимість цих соціальних інститутів для молоді.

Аналіз міні-творів на тему «Толерантність в моєму житті» показав, що багато учасників дослідження відчували суттєві труднощі під час написання (18% студентів не виконали завдання), але були і такі, які зуміли розкрити свою думку. Виявлено, що майбутні соціальні працівники, в цілому, вірно розуміють суть толерантності, наводять багатогранність цього поняття, бачать специфіку його прояву у міжособистісних відносинах, і часто ототожнюють його з «хорошим ставленням» до оточуючих, але не представили практичного застосування у професійній діяльності та підвищення інтересу, щодо більш глибокого вивчення та реалізації знань з побудови толерантних стосунків.

Отже, отримані дані за дослідженням критерієм засвідчують, що лише незначна кількість респондентів володіє знаннями по толерантність та толерантну культуру, необхідними для готовності до толерантної взаємодії у інклюзивному середовищі. Узагальнені результати рівнів готовності до толерантної взаємодії майбутніх соціальних працівників в інклюзивному середовищі за критерієм толерантна освіченість експериментальної та контрольної груп представлено у таблиці 2. та на рисунку 2.

Таблиця 2

Рівні готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників в інклюзивному середовищі (%)

Рівні	Експериментальна група	Контрольна група	Різниця
Високий	20,1	19,8	-1,7
Середній	45,3	43,8	+1,5
Низький	34,6	36,4	-1,8

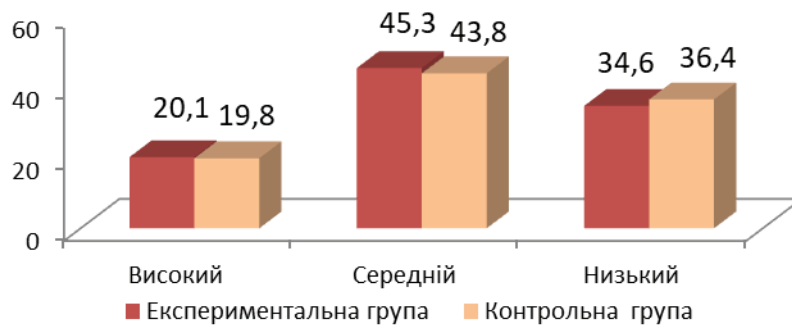

Рис. 2. Рівні готовності до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників (%)

Таким чином, за сукупними результатами дослідження виявлено, що лише невелика кількість респондентів охоплених констатувальним етапом за критерієм «толерантна освіченість» мають різносторонні, глибокі поняття про толерантність, ціннісне значення толерантності у соціумі – 20,1% (ЕГ) та 19,8% (КГ). 45,3% (ЕГ) та 43,8% (КГ) студентів мають достатні знання про сутність толерантності, вміють охарактеризувати дане поняття. І 34,6% (ЕГ) і 36,4% (КГ) студентів відверто відповіли про незнання та нерозуміння поняття толерантності, як такого.

Підводячи загальний підсумок, ми вважаємо, що аналіз і узагальнення результатів дослідження продемонстрували необхідність звернення уваги на стан сформованості готовності до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища у майбутніх соціальних працівників, а саме на: знання про сутність толерантності, усвідомлення студентами норм і правил толерантної культури, зміну стереотипу, щодо людей з особливими потребами, розуміння толерантного світогляду та «природи» інклюзії з професійної точки зору. В подальшому нашому дослідженні, вважаємо за необхідне, визначення і запровадження педагогічних умов для продуктивного процесу навчання та розвитку майбутніх працівників, як особистості і ефективного формування готовності до толерантної взаємодії в інклюзивному середовищі.

Список використаної літератури

- 1. Жизненная компетентность личности:** [научно-метод. пособие / под ред. Л. В. Сохань, И. И. Ермакова, Г. М. Нессен]. – М. : Богдана, 2003. – 520 с.
- 2. Линенко А. Ф.** Педагогична діяльність і готовність до неї : [монографія] / А. Ф. Линенко // АПН України Півд. укр. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса : ОКФА, 1995. – 77 с.
- 3. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца.** – К. : Наук. думка, 2000.– 680 с.
- 4. Современный словарь по педагогике / сост. Е. С. Рапацевич.** – Минск : Современное слово, 2001. – 928 с.
- 5. Соціолого-педагогічний словник / [за ред. В. В. Радула].** – К. :

«ЕксОб», 2004. – 304 с. **6. Універсальний** словник-енциклопедія / [за заг. ред. М. В. Поповича]. – 4-те вид., виправл., доп. – К. : Вид-во «ТЕКА», 2006. – 1551 с. **7. Соціологічна** енциклопедія / [уклад. В. Г. Городяненко]. – К. : «Академвидав», 2008. – 456 с. **8. Чубук Р. В.** Критерії, показники та рівні професійної компетентності соціальних педагогів / Р. В. Чубук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Психологія і педагогіка. – 2008. – Вип. 11. – С. 253–263. **9. Полонский В. М.** Оценка качества научно-педагогических исследований / В. М. Полонский. – М. : Педагогика, 1987. – 144 с. **10. Скаткин М. Н.** Методология и методика педагогических исследований / М. Н. Скаткин. – М. : Педагогика, 1986. – 234 с.

Добровіцька О. О. Визначення толерантної освіченості у майбутніх соціальних працівників

У поданій статті визначено критерій – толерантна освіченість, за яким діагностували готовність до толерантної взаємодії у майбутніх соціальних працівників в умовах інклюзивного середовища. За сукупними даними проведених методик в результаті дослідження виявлено необхідність звернення уваги на стан сформованості готовності до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища у майбутніх соціальних працівників, а саме на: знання про сутність толерантності, усвідомлення студентами норм і правил толерантної культури, зміну стереотипу, щодо людей з особливими потребами, розуміння толерантного світогляду та «природи» інклюзії з професійної точки зору.

Ключові слова: толерантність, толерантна освіченість, толерантна взаємодія, критерій, майбутні соціальні працівники, інклюзивне середовище.

Добровицкая Е. А. Определение толерантной осведомленности у будущих социальных работников

В данной статье определен критерий – толерантная осведомленность, по которому диагностировали готовность к толерантному взаимодействию у будущих социальных работников в условиях инклюзивной среды. По совокупным данным проведенных методик в результате исследования выявлена необходимость обращения внимания на состояние сформированности готовности к толерантному взаимодействию в условиях инклюзивной среды у будущих социальных работников, а именно на: знание о сущности толерантности, осознание студентами норм и правил толерантной культуры, изменение стереотипа, в отношении к людям с особыми потребностями, понимание толерантного мировоззрения и «природы» инклюзии с профессиональной точки зрения.

Ключевые слова: толерантность, толерантная осведомленность, толерантное взаимодействие, критерий, будущие социальные работники, инклюзивная среда.

Dobrovitska O. Determination of Tolerant Education in Future Social Workers

Such criterion as tolerant education is determined in given article, according to which the readiness to tolerant interaction in future social workers in conditions of inclusive environment was diagnosed.

Questionnaires, conversations and testing with future social workers took place to find out their knowledge about realizing the essence of tolerance, sources, from which students learnt about this phenomenon, understanding norms and rules of tolerant culture, rules of communication and forms of behavior in inclusive environment, improving of professional qualities etc. Also questionnaire helped us to find out, how students treat to the practice of inclusive education and how they estimate their own level of tolerant culture and what problems appear during communication with people with special needs.

According to the aggregated data of the conducted methods, the necessity of paying attention to the state of formation of readiness to tolerant interaction was found out in conditions of inclusive environment in future social workers, i.e. to the knowledge about the essence of tolerance, realizing norms and rules of tolerant culture by students, to the change of stereotypes about people with special needs, understanding of tolerant outlook and “nature” of inclusion from the professional point of view.

Key words: tolerance, tolerant education, tolerant interaction, criterion, future social workers, inclusive environment.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2018 р.

Прийнято до друку 26.10.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 378:373.3/.5.091.12-051:[1/.3+7/.9]:37.043.1-054

Іхаб Макхулі

**ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ДО РОБОТИ В УМОВАХ ПОЛІЕТНІЧНОГО ОСВІТНЬОГО
ПРОСТОРУ**

У попередній нашій роботі [1] було доведено, що якість формування готовності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей до роботи в умовах поліетнічного освітнього простору значною мірою залежить від того, наскільки цій меті відповідає процес університетської підготовки студентів, у тому числі мета, завдання, функції та принципи її реалізації. Упевнені, що підготовка вчителя до роботи в школах національних меншин корелює з проблемами національної ідентичності особистості,